

GRAĐANSKA NESLOGA KAO „PRVI UZROK“ SLOBODNOG ŽIVOTA: MACHIAVELLI I PARADOKSI REPUBLIKE

Ivan Milenković

*Univerzitet u Beogradu
Fakultet političkih nauka
i Treći program Radio Beograda¹*

SAŽETAK

Nasuprot republikanskoj tradiciji koja je insistirala na slozi kao uslovu bez kojeg nema dobro uređene zajednice, Machiavelli uvodi neslogu kao „prvi uzrok“ republike. Tim gestom on ne „napada“ samo mehaničke predstave o odnosu uzroka i posledice, nereda i reda (red je prevazilaženje nereda), događaja i tumačenja događaja (tumačenje događaja je izvan događaja samog), istorije i poretka (poredak je izlazak iz istorije), proizvoljnosti i nužnosti (poredak prekida proizvoljnostima), već sam poredak razume kao institucionalizovanje sukoba. Poredak nije ono čime se sukob i nesloga, naprosto, pacifikuju i prevazilaze, već ono što perpetuiira sukob, što mu daje institucionalni okvir za nesmetano ispoljavanje, ali na takav način da sukob suprotstavljenih gledišta i interesa ne ugrozi poredak. Time Machiavelli splicе dva suprotstavljena elementa, slobodu i poredak, pokazujući da je republika nužno paradoksalni poredak u kojem uvek, u isto vreme, deluju suprotstavljeni elementi.

KLJUČNE REČI: Machiavelli, nesloga, sukob, poredak, zakon, institucija, republika, slobodan život.

¹ Veliku zahvalnost autor duguje trima anonimnim recenzentima. Njihovim intervencijama zahvaljujući ovaj rad je bitno izmenio svoju konfiguraciju u odnosu na prvobitnu verziju. Bolji delovi teksta pripadaju njima.

PROBLEM TEMELJA

Da bi republika bila održiva, piše Machiavelli na početku *Rasprava o prvom desetoknjižju Tita Livija*, potrebno je da spaja tri oblika vladavine, tri svojstva (*qualità*): principat, optimat i narodnu vlast (*governo popolare*) (*Rasprave*, I, 2, 159), čime nas uvodi u raspravu o najboljem obliku vladavine, o onome što republiku čini republikom, o onome, dakle, što bi na jedan ili drugi način, eksplicitno ili implicitno, bila nit vodilja njegovog dela. Nešto ranije, međutim, autor nas obaveštava da, uza sve rizike od neugodnosti koju takva odluka donosi, on kreće putem kojim niko pre njega nije išao (*Rasprave*, I, Predgovor, 153). Uzmemo li, međutim, u obzir da je rasprava o najboljem uređenju, u koju se on upravo uključuje, u tom trenutku stara barem dve hiljade godina, njegov se poduhvat teško može smatrati inovativnim. Ali Machiavelliu, naprosto, ne treba verovati na reč. Njegove tekstualne strategije, njegovo poigravanje protivrečnostima, njegove ironije i igre skrivalica, njegove činjenične „greške“ i njegova zavodjenja, neispunjena obećanja i ponavljanja koja stvaraju razliku u tekstu umesto da ga utvrđuju u istosti, njegovi paradoksi i njegove nedoslednosti, konstitutivni su za samo delo. Machiavelli od čitaoca zahteva ne malu stvar: istu onu duhovitost u čitanju (ako ne i veću) koju je i on sam utrošio na pisanje. Utoliko je tumačenje koje insistira na sistemskoj koherenciji, ono tumačenje koje bi ga „hvatalo“ u nedoslednostima i propuštalo da uoči neprestanu ironiju, zapravo jalovo.² Prva i indikativna nedoslednost *Rasprava*, prvo izneveravanje, jeste što u ovom tekstu, strogo uzev, Machiavelli ne razvija ono što najavljuje na samome početku: *Rasprave* nisu tekst o najboljem uređenju, čak ne ni samo o republikanskom uređenju, već rasadnik motiva među kojima ćemo, na nekoliko mesta, pronaći i neskrivenu pohvalu (idealizovanu) monarhiji kao zlatnom dobu u kojem je svako mogao da ima i da brani sopstveno mišljenje pod vladarem ispunjenim poštovanjem i slavom (*Rasprave* I, 10, 173). Posle početne „najave“, dakle posle tog uvodnog bleska u kojem se aristotelovski, polibijevski i ciceronovski elementi republikanskog uređenja brzo smenjuju i nadopunjuju, Machiavelli se više ne vraća na raspravu o najboljem uređenju, a motiv koji preuzima primat i koji, implicitno, ostaje tle na kojem se odvija čitavo delo, jeste sukob različitih grupacija (*umori*, raspoloženja, interesi, ideologije, klase) unutar republike, pre svega sukob naroda i senata kao najvažniji uzrok uspostavljanju slobodne i moćne rimske republike, a samim tim i svakog zdravog i trajnog političkog

2 Uzor za čitanje Machiavellia upravo je Lefortovo veliko tumačenje *Le travail de l'oeuvre Machiavel* – veliko u oba smisla ove reči – koje ni jednog trenutka ne ispušta iz vida da Machiavelli uvek računa na igru čitanja i tumačenja, na to da je tekst, utoliko, uvek nestabilna struktura koja nikada nije identična sebi. Upor. Lefort 1972, naročito 9–70 („La question de l'oeuvre“) i 453–487 („Du Principe aux Discorsi“). O Machiavelliovoj ironiji videti Benner 2013, Introduction, XLV–LIII.

poretka (upor. Lefort 1972, 470–472). Tim gestom Machiavelli prekoračuje vekove i s teorijske političke rasprave, s razgovora sa starim autoritetima, s tog „obećanja“ na početku dela, političko-teorijskim izmeštanjem menja pravac kretanja i polazi putem kojim, kako sam smatra, niko pre njega nije išao, niti je, strogo uzev, i mogao ići jer tu stazu, taj pravac, krči upravo on. To je put koji onom političkom daje jasnu prednost nad bilo kojom drugom ljudskom delatnošću, računajući i teoriju kao svojevrсну delatnost.³ Dati prednost političkom polju, međutim, gest je koji ne samo da se suprotstavlja tradiciji političkog i filozofskog mišljenja, već uzdrmava čitavo filozofsko zdanje od Platona do 15. stoleća jer u pitanje dovodi način na koji se misli: Machiavelli ne kreće od temelja da bi gradio, što se činilo „prirodnim“ postupkom (nezamislivo je da bude drugačije), već se pita šta utemeljuje sam temelj. Ako je to politika, onda ono od čega se počinje nije temelj, nije neko počelo, neko *arche*, već odnos sila, ili odnos moći koji, da bi se pojmi, da bi se artikulisao, zahteva drugačiju perspektivu od one koju nudi filozofija. Političko polje se, utoliko, određuje kao polje na kojem se sučeljavaju, sukobljavaju, bore različite političke grupacije. U zaoštrenijoj formulaciji mogli bismo reći da se ni samo polje političke borbe ne artikuliše pre same borbe: postoji *prostor* na kojem se odigrava politička borba, na kojem se sučeljavaju različita raspoloženja, ali taj prostor postaje *političko mesto, republika*, tek kao (srećan) ishod borbe. Nesrećan ishod, pak, vodi tiraniji. Zato pre razmatranja o republici, ili tiraniji, ili čak pre rasprave o vladavini kao takvoj, dolazi pitanje šta je politika, šta je to što politiku čini politikom? Zato polju politike kao mestu borbe ne prethodi nikakvo opšte dobro, nikakva zajednička supstancija koja bi se dala artikulisati izvan samog sukoba, ili koja bi mu prethodila. Temelj političkog zdanja bio bi, utoliko, rezultat borbe, nikad neučvršćena osnova izložena različitim tumačenjima. Upravo je u tome jedan od smislova znamenite formule po kojoj Machiavelli artikuliše rascep političkog i etičkog: etički nivo više nije nadređen političkom, on mu ne daje unapred date svrhe, principe, ili vrednosti. Političko i etičko susreću se u političkom gestu, u naletu tumačenja stvarnosti na koju niko ne polaže pravo unapred. Vrednost tumačenja zadobija se u samoj političkoj borbi.

NAJBOLJE UREĐENJE

Machiavelli se, naravno, već nalazi u određenoj tradiciji, u određenom kontekstu, on je već određen klimom u kojoj piše i dobar deo njegovih

3 Neka mesta kod Polibija zvuče sasvim makijavelijevski. Likurg je, recimo, „teoretskim razmišljanjem“ došao do onoga do čega su Rimljani „u stvaranju svog državnog uređenja“ došli ne „razmišljanjem“ „nego kroz mnoge borbe i teškoće. Iskustvo stečeno u nevoljama vodilo ih je uvek ka boljem rešenju (...) i do najboljeg od svih trenutno postojećih ustava“ (Polibije 1988, 486).

napora usmeren je ka razgradnji tog konteksta. Otud lukavstva, otud tekstualne strategije, ironija i paradoks. Ideju o mešovitim uređenjima on preuzima od svojih „mudrijih“ (*piu savii*) (*Rasprave*, I, 2, 157) prethodnika koji su uvideli da su čisti modeli dobrih vladavina uvek praćeni rđavim, ili iskvašenim oblicima, da se, čak, u dobrim uređenjima, poput termita i crva u drvetu⁴, kao klica njihove propasti kriju rđava uređenja. Pošto parafrizira čuvenu Polibijevu teoriju o kružnom smenjivanju političkih uređenja (*Rasprave*, I, 2, 158), ideju, dakle, o nužnoj propasti uređenja ukoliko nastoje da se održe u svojoj čistoti, on od ovog istoričara preuzima i ideju o mešovitim uređenjima koja se, kao mešovita, mogu snažnije suprotstaviti pretnji od kvarenja.⁵ Čisti modeli se, naime, ukvariti moraju jer ljudi su, uopšte uzev, smatra Machiavelli, kvarljiva roba.⁶ Ništa ne može sprečiti da se dobra uređenja ne preobrate u svoje suprotnosti, što bi značilo da ustanove čistih modela nisu dovoljno dobar konzervans, da one, u svojoj čistoti, nemaju snage da obezbede harmoniju zajednice. U drugom, savremenom pojmovnom režimu, mogli bismo reći da su dobra uređenja podložna autoimunim bolestima u kojima se odbrambene ćelije, u jednom trenutku, naime kad se „pokvare“, okreću protiv sopstvenog organizma (korupcija). Ili, ako bismo ostali pri medicinskim metaforama, dobra uređenja nisu vakcinisana protiv zaraznih bolesti. Ta uređenja, barem u svom idealnom (teorijskom) obliku, ne poseduju mehanizam odbrane protiv virusa koji ih razaraju.⁷ Strogo uzev, dakle, ne valjaju ni dobre ni rđave vladavine. I

4 Polibije nudi upečatljivu sliku: „[S]vaki jednostavan oblik uređenja, zasnovan samo na jednom principu, postaje opasan zato što se brzo menja u svoj urođeni iskvašeni oblik koji ga sledi po zakonima prirode. Kao što su gvožđu rđa, a drvetu termiti i crvi urođene bolesti, tako da, čak i ako izbegnu sva spoljašnja oštećenja, na kraju ipak propadaju od onoga što zajedno s njima nastaje, na isti način se i kod državnih uređenja zajedno s njima po prirodnim zakonima rađa i prati ih neki iskvašeni oblik“ (Polibije 1988, I, 6, 485). Među „mudrije“ Machiavellieve antičke uzore spadaju, takođe, Aristotel i Ciceron.

5 Prema Thomasu Bernsu, međutim, Machiavelliju je Polibijeva teorija kružnog smenjivanja uređenja potrebna da bi mu se suprotstavio, odnosno da bi se suprotstavio pretpostavljenoj prirodnosti tog procesa. Videti Berns 2000, 87 i dalje. Implicitno i Lefort, koji insistira na tome da Machiavelli napušta raspravu o najboljem uređenju, ide za takvom postavkom. Videti Lefort 1972, 472. Drugim rečima, nema prirodnosti u političkoj konstrukciji.

6 Antropološki pesimizam snažno, možda i odlučujuće, određuje Machiavellievo delo, a ni malo laskave opaske o ljudskoj prirodi svako malo se pojavljuju u njegovim spisima. Na primer: „[O] ljudima uopšte može se reći ovo: neblagodarni su, nepostojani, pritvorni, beže od opasnosti, lakomi su na dobit; i dok im činiš dobro sasvim su tvoji, nude ti svoju krv, imanje, život, decu (...) kad nema potrebe; ali zadesi li te nevolja, okreću glavu od tebe“ (*Vladalac*, 89). Ili: „Kao što pokazuju svi koji rasuđuju o političkom životu, i povijest koja je puna primera, tko utemeljuje republiku i uspostavlja joj zakone treba da sve ljude smatra opakima i da pretpostavlja kako će protiv njega svoju pakost okrenuti kad god im se za to ukaže povoljna prilika“ (*Rasprave*, I, 3, 160). O Machiavelliovom antropološkom pesimizmu videti Čavoški 2008, 54–77.

7 O Machiavellijevoj upotrebi medicinske terminologije, kao i o medicinskim metaforama upor. Gaille-Nikodimov 2004. Takođe Lucchese 2001, 72.

jedne i druge su pogubne (*pestiferi*). Dobre su kratkotrajne, brzo se kvare, dok su rđave vladavine nevaljale već time što su rđave (*Rasprave* I, 2, 159). Mudri zakonodavci, međutim, znaju za ovaj problem (*difetto*, nedostatak) i nastoje da republiku načine čvršćom i postojanijom tako što stvaraju mešoviti poredak sačinjen od elemenata dobrih uređenja. U takvom bi se poretku, naime, dugo vremena dalo živeti slobodno (*vivere lungo tempo libera*). Republika, utoliko, omogućuje da koegzistiraju, jedan kraj drugog, dva pojma koja se uzajamno isključuju: poredak i sloboda (upor. Méni-ssier 2010, 106; poretku i slobodi Lefort priključuje i moć (*puissance*), Lefort 1972, 472). To je prvi paradoks republike: u istom trenutku postoje i deluju dve suprotstavljene sile, dve sile koje se, naizgled, uzajamno potiru. Rasprava o najboljem uređenju Machiavelliju je potrebna da bi uveo taj paradoks, da bi ga, u narednom koraku, napustio i iskoristio za prelazak ka sledećem, dubljem i temeljnijem paradoksu.

Prvi uslov postojanja republike je, čini se, učestvovanje u vlasti koje počiva na dobrim zakonima (*buone leggi*). Analizirajući rimsku republiku Machiavelli naglašava da je svaka strana imala svoj udeo u vladavini⁸: svojstva kralja nikada nisu sasvim izgubila ugled (*autorità*) za račun ugleda optimata, niti se smanjio ugled optimata za račun naroda. Sva tri dela u dobro uređenoj republici žive jedan kraj drugog u skladnom neprijateljstvu. Rimska je republika ostala mešovita. Ostavši mešovitom, ona je postala savršena (*perfetta*).⁹ Machiavelli sledi svoje „mudrije“ prethodnike među koje spada i Ciceron. U ciceronovskom modelu republika je stvar naroda, te njome upravlja vrhovna vlast koja republici obezbeđuje trajnost (*omnis res publica quae populi res est, consilio quodam*

8 Prevodilačka rešenja, čak i kada nisu dovoljno dobra (ili čak i kada su rđava), umeju biti indikativna i korisna. U svom lepom prevodu Makijavelijevih *Rasprava* Frano Čale ispušta dva momenta koja su mu se, očigledno, za značenje učinila suvišnima. Pošto su stvoreni narodni tribuni, prevodi Čale, rimska se „republika učvrstila, budući da je posjedovala sva tri svojstva vladavine“ (*Rasprave*, I, 3, 160). Makijavelijeva rečenica, međutim, glasi: *stabilito lo stato di quella repubblica avendovi tutte le tre qualità di governo la parte sua*. Dakle, „stanje ove republike učvrstilo se budući da su sva tri svojstva imala svoj udeo u vladavini“. Iako Čaleov prevod na određeni način implicira imanje udela u vladavini (republika je posedovala svojstva), postoji značajna pojmovna razlika između „posedovanja“ i „imanja udela“. Nema republika svojstva vladavine, već svojstva, kvaliteti, delovi, *umori*, interesne grupe – imaju (ili nemaju) udela u vladavini. (Upor. Polibije 1988, 485; Likurg je narodu dao „odgovarajući udeo“ u vladavini.) Od ravnoteže koja postoji (ili ne postoji) između tih svojstava zavisi sama republika, njeno *stato*.

Pored toga, prevodilac je izostavio *stato*. O značenju toga pojma kod Makijavelija videti Benner 2013, 9–11. O različitim značenjima toga pojma u renesansi videti Chabod 1997, 627–662. O posledicama razdvajanja *lo stato* i *res publica* videti Molnar 2014.

9 Machiavellievo razumevanje savršenstva ne samo da je najoštrije suprotstavljeno antičkom poimanju savršenosti već se razlikuje i od modernih koncepcija. Savršena je ona republika koja se pokazuje sposobnom za neprestane preobražaje (*mutazioni*). Upor. Méni-ssier 2006, 165. O razlici između antičkog i Machiavellievog modela savršenosti upor. Milenković 2013.

*regenda est, ut diuturna sit*¹⁰). Vrhovna vlast je, dakle, u rukama naroda, što je svojevrсно jemstvo slobode (Ciceron 2002, 46). Upravo narod, kao što ćemo videti, za Machiavellia igra ključnu ulogu u osvajanju i održanju slobode. U takvoj republici, naime, „narod postaje gospodar zakona, sudova, rata, mira, saveza, svačijeg života, novca“ (Ciceron 2002, 47), što znači da njime ne vladaju ni kraljevi ni očevi, a stabilnost republike obezbeđuje se ravnopravnošću građana pred zakonom (Ciceron 2002, 47–48). U rukama naroda je moć, te je upravo moć naroda ono što republike čini trajnijima od principata. U savremenom pojmovnom režimu rekli bismo da u republikama narod poseduje visok stepen subjektivnosti, što nije slučaj u principatima i monarhijama. Ipak, moć zapovedanja, *imperium*, u rukama je kralja (Ciceron 2002, 53–55), pod uslovom, dabome, da je kralj pravedan, dok je autoritet u rukama plemstva. Ciceronov mešoviti poredak, dakle, počiva na ravnoteži moći unutar republike. „Kao što se iz preterane moći prvaka rađa njihova propast, tako i sama sloboda ovaj preterano slobodan narod vodi prema ropstvu“ (Ciceron 2002, 57–58), te je u dobro uređenoj republici „poželjno da bude nešto što se ističe kraljevskom uzvišenošću, nešto što je dodeljeno i povereno autoritetu prvaka (*esse aliud auctoritati principum*), dok nešto treba poveriti sudu i volji mnoštva“ (Ciceron 2002, 58). U mešovitom uređenju monarhijska vlast postoji u formi *imperiuma*, odnosno zapovesti koje izdaju konzuli što ih je izabrao senat (čak i ako su oni izabrani sa ograničenim mandatom), aristokratska vlast oličena je u autoritetu senata koji, dakle, ima *auctoritas* i, najzad, narod koji ima *potestas* iz koje republika izvlači svoju legitimnost. Ove grupacije ne deluju usklađeno, u harmoniji nekakve idealne saglasnosti, već su uzajamno suprotstavljene, ali njihova suprotstavljenost ne samo da nije pogubna po republiku, nego je, upravo zahvaljujući tome što je institucionalizovana, uslov opstanka i dugotrajnosti republike. Kod Polibija pronalazimo brutalnu formulaciju: „Iako svaki deo državne uprave ima tolike mogućnosti da ometa druge ili da sarađuje s njima, njihovo jedinstvo je u svim slučajevima na odgovarajućem nivou, te se ne može pronaći bolji oblik ustava od rimskog.“ U slučaju kada je Rim ugrožen spolja tada svaki deo vlasti deluje u skladu sa zajedničkim interesom, sa odbranom grada, te je država u kojoj je postignut takav sklad, kaže Polibije, „nepobediva“. Spoljna opasnost mobilizuje različita raspoloženja, različite ideološke grupacije, ka jednom, unapred datom cilju: odbrana republike. Mir je, međutim, paradoksalna opasnost po svaki poredak jer se ljudi, kad duže požive u sreći, blagostanju i neradu (premda bi, ako sledimo polibijevsku logiku, pre valjalo reći: neratovanju), uzohole, pa se odaju nasilju i bahatosti. Tada, kada jedan deo države počne da se takmiči sa drugima i postane jači nego

10 Latinski citati preuzeti su sa sajta *Perseus*, <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/>.

što je potrebno, pokreće se samoregulativni mehanizam države koji počiva na podeli vlasti: kako „nijedan deo nije potpuno samostalan, već mu se ostali mogu suprotstavljati i ometati ga u ostvarivanju njegovih planova, jasno je da ni konzuli ni Senat ni narod ne mogu previše ojačati i uzoholiti se“ (Polibije 1988, 494–495). Na taj način postignuta je ravnoteža moći.

Republikansko uređenje, dakle, na neki način smiruje suprotstavljenosti, ona ih podvodi pod opšte dobro koje je „starije“ od posebnih interesa. Kako se, međutim, opšte dobro uspostavlja, ko ga i na koji način određuje, ostaje mutno u republikanskoj tradiciji. Machiavelli ide dublje. Njega ne zanima naprosto već uspostavljeni poredak, već i šta je to što dovodi do nastanka republike, zanima ga prvi uzrok republike, ono što se nalazi u samoj osnovi podele vlasti. Kako je moguće da samoregulativni mehanizam radi, a da se ne pretpostavi opšte dobro, ta javna stvar (*res publica*) koja bi se artikulisala izvan učinaka suprotstavljenosti?¹¹ Upravo je to taj dublji Machiavelliev zahvat koji do danas nailazi na otpore. Kako moć dolazi do te vrste samosvesti da sukob razume kao konstitutivan momenat za stanje (*lo stato*) mira? Kako se, dakle, postiže harmonija neprijateljstva? Ne naprosto harmonija *posle* neprijateljstva, ne pacifikovano ili prevaziđeno neprijateljstvo – što se da iščitati iz republikanske tradicije ciceronovskog tipa – već kako se neprijateljstvo održava u ustanovama, kako se institucionalizuje sukob zarad stabilnosti, ravnoteže i građanskog mira?

SUKOB KAO KONSTITUTIVNI ELEMENT REPUBLIKE

Posle proterivanja Tarkvinijevih, piše Machiavelli koji čita Tita Livija, činilo se da je u Rimu nastala „vrlo velika sloga“ (*una unione grandissima*) između naroda i senata (*Rasprave*, I, 3, 160), jer plemstvo se okanilo svoje oholosti i počelo je da podnosi (*sopportabili*) čak i najniže slojeve, a u senat su ušli i bogati plebejci. No, u poretku u kojem jedan sloj „podnosi“ drugi sloj, tamo gde se velikaši suzdržavaju od toga da zlostavljaju (*male trattata*) manje imućne građane i sirotinju, te utoliko ljudski postupaju s njima – kao u onom vicu o drugu Staljinu koji, eto, mazi pionire po glavicama, a mogao je sve da ih pobije – takav se poredak održava na pukoj, neinstitucionalizovanoj volji. (Volja može biti dobra ili loša, ali za Machiavellia i, šire uzev, političku sferu koju nastoji da izgradi, to razlikovanje nije ni od kakvog značaja: neinstitucionalizovana volja ne postupa po nužnosti, već proizvoljno.) Sloga između naroda i senata počivala je, dakle, na krhkim institucionalnim temeljima koji su popustili pred prvim iskušenjem. Čim je plemiće prošao strah od Tarkvinijevih – a prošao ih je pošto su Tarkvinijevi

11 Odlične redove o opštem dobru kod Machiavellia ispisuje Filippo del Lucchese. Vidi Lucchese 2010, naročito II, 23 i dalje.

poumimali – prevara (*inganno*) je izbila na videlo: iz Rima je odagnano samo kraljevo ime, ali ne i vlast, tako da je uspostavljena manjkava republika u kojoj su u vlasti učestvovala samo dva – principat i optimat – umesto tri konstitutivna svojstva države (*Rasprave* I, 2, 159). Narod nije bio uračunat. Plemstvo je, dakle, pokušalo da uspostavi novi poredak (*nuovo ordine*) na starim temeljima i pomoću starih mehanizama, kao za života Tarkvinijevih. Narod, koji ne želi da bude tlačen, prozreo je podvalu. Drugim rečima, sloga jeste potrebna, ali sloga koju su uspostavili Tarkvinijevi, a zatim narodu pokušalo da nametne plemstvo, nije bila učinak institucionalne uređenosti, niti je pretpostavljala jednakost, već je počivala na strahu od vladara. Ta sloga bila je, ako se tako može reći, nižeg reda. Bila je to sloga bez slobode. Za dobru instituciju (dobar zakon), međutim, potrebno je izboriti se, a bore se oni koji žele da žive slobodno i bez ugnjetavanja – narod. Uz mnogo zbrke, buke i opasnosti od smutnih radnji (*molte confusioni, romori e pericoli di scandoli*) u Rimu su, posle čuvenog susreta plebejaca i Meninija Agripe na brdu Aventin, ustanovljeni *tribuni*, predstavnici naroda koji će ga štititi od samovolje plemstva i koji će, istovremeno, biti posrednici između suprotstavljenih slojeva. Nije, dakle, u Rimu došlo do sloge zahvaljujući dobroj volji plemstva, niti zahvaljujući popustljivosti i razumevanju narodnih slojeva za „više interese“ (kako je narodu, u međuvremenu, pokušao da „objasni“ Meninije). Institucije nisu rođene iz dogovora, kao ishod nekakve saglasnosti, već su posledica nesloge, nesaglasnosti i borbi. One su učinak nužnosti. Kao učinak nužnosti one su dobre. Upravo nesloga naroda i senata, tumači Machiavelli, učinila je rimsku republiku slobodnom i moćnom.

Glavni razlog uspeha rimske republike, njenog „savršenstva“ (*una repubblica perfetta, perfezione*), nije, dakle, bilo uklanjanje Tarkvinijevih, već oslobođena i institucionalizovana razjedinjenost (*disunione*) plebsa i senata. Da je reč o ključnom, usudili bismo se reći i najvažnijem, momentu Machiavellievog teorijskog zdanja, ukazuju kako eksplicitne tvrdnje tako i izrazita inventivnost kada je potrebno opisati napetost suprotstavljenih društvenih slojeva: *confusione* (zbrka, konfuzija), *disordini* (neredi), *romori* (buka, glas naroda), *pericoli* (opasnosti), *disunione* (razjedinjenost, nesloga), *tumulti*, *repubblica tumultuaria*, *tumultuariamente* (meteži, republika u kojoj vlada pometnja, metežno), *umori diversi* (različita raspoloženja, različite strasti), *il Popolo insieme gridare contro al Senato, il Senato contro al Popolo* (čitav narod diže glas protiv senata, i senat protiv naroda), *i desiderii de' popoli liberi* (želje slobodnih naroda), *inimicizie* (neprijateljstvo), *controversie* (protivrečnosti, sporovi), *civili discordie* (građanski neredi), *odi* (mržnje), *divisioni* (podele), *Roma disunita* (razjedinjeni Rim), *disputanda* (svađa), *dispareri* (raskoli) (upor. Berns 2000, 80; Bock 1990, 182–183). Tvrdnja o neredima i neslozi između naroda i plemstva kao

razlogu moći i trajanja Rima, kao prvom uzroku (*prima causa*) slobode, ide direktno protiv onih koji osuđuju to što je, tvrdi Machiavelli u prvom licu jednine (*io dico*), najvažniji podsticaj institucionalizacije i stvaranja stabilnosti.

Kažem da oni koji osuđuju uzbune između plemića i naroda, osuđuju, po mome mišljenju, ono što je bilo prvim uzrokom (*prima causa*) da se Rim održi kao slobodan, i više misle na buku i viku u tim uzbunama negoli na povoljne učinke (*buoni effetti*) koji su iz njih nastajali; ne vode računa o tome da u svakoj republici vladaju dva različita raspoloženja (*umori diversi*), jedno u narodu, drugo u velikaša; i kako svi zakoni što se donose u korist slobode nastaju zbog njihove razjedinjenosti (*Rasprave*, I, 4, 161, prevod izmenjen).¹²

Ovde nije reč samo o suprotstavljanju Titu Liviju ili Aristotelu, niti naprosto o kritici mehaničkog razumevanja uzroka i posledica koje bi utvrdilo da pre svakog reda postoji nekakav nered, pre kosmosa haosa, već je ovo mesto upereno pre svega protiv tradicije koja republiku shvata kao poredak koji miri suprotnosti, kao svojevrсни treći član dijalektičke igre koji svojim zakonima razrešava napetosti nastale u burnim vremenima. Machiavelli, dakle, ne piše o republici koja je već ustanovljena, već o tome kako republika nastaje, o tome šta je uslov mogućnosti republike.¹³ Utoliko je Machiavelliev motiv prodorniji od motiva koje, na prvi pogled, preuzima od svojih prethodnika: nesloga ne da se ne prevazilazi, nego se upisuje u institucije republike i uslov je mogućnosti njene stabilnosti i trajnosti¹⁴, jer u republici uvek postoje makar dva različita (politička) raspoloženja

12 *Io dico che coloro che dannono i tumulti intra i Nobili e la Plebe, mi pare che biasimino quelle cose che furono prima causa del tenere libera Roma; e che considerino più a' romori ed alle grida che di tali tumulti nascevano, che a' buoni effetti che quelli partorivano; e che e' non considerino come e' sono in ogni repubblica due umori diversi, quello del popolo, e quello de' grandi; e come tutte le leggi che si fanno in favore della libertà, nascono dalla disunione loro.* (Prvo lice važan je literarno-strateški motiv. Machiavelli, naime, mora da uračuna i prigovore o protivrečnostima u svome delu, te će, ne jednom, kao jemstvo koherentnosti, kao dokaz da tekst drži pod kontrolom, da ponudi svoje ja. Ta „subjektivacija teksta“ odbija tumačenja koja ga drže hladnokrvnim posmatračem prilika, poput naučnika koji samo opisuje ono što se događa u esperimentu, ili poput šahiste koji brine samo o snazi svojih figura (a ne i o njihovom moralnom liku). Videti Kasirer 1972, 156–157).

13 Dobri učinci koji su potekli iz rimske republike mogli su nastati samo iz jako dobrih uzroka (*Rasprave*, I, 4, 162–163) (*tanti buoni effetti, quanti uscivano di quella repubblica, non erano causati se non da ottime cagioni*).

14 Francesco Guicciardini će u tolikoj meri biti očaran Machiavellievom pohvalom neslozi da će reagovati gotovo montipajtonovski: „Slaviti razjedinjenost je kao da slavimo nečiju bolest u ime dobrobiti koju bolesniku donosi lek što ga koristi“ (*ma laudare le disunione è come laudare in uno infermo la infermità, per la bontà del remedio che gli è stato applicato*), Guicciardini 1529, I, 4.

(umori). Strogo uzev, raspoloženje jedne grupacije – danas bismo rekli njena ideološka usmerenost, njeni interesi – uvek je političke naravi. Napetost, naime, postoji i u mirnim vremenima. Velikaši teže tome da naređuju i tlače, dok, tome nasuprot, narod želi da mu se ne naređuje i da ne bude tlačen (upor. *Rasprave*, I, 4, 161 i 5, 162; *Vladalac*, IX, 54; *Firentinske povijesti*, III, 1, 114). Sloga nije stanje u kojem je nesloga nestala, već je izraz institucionalne uređenosti kao ravnoteže odnosa moći u zajednici. Afirmacijom nesloge Machiavelli u drugi plan stavlja dobru sreću i vojničku vrlinu, dva razloga dugovečnosti Rima koja se, na prvi pogled, čine ubedljivima. On ide dublje od onoga što se čini očiglednim. On se suprotstavlja onima koji smatraju (*opinione di molti*) da je Rim bio republika u kojoj su vladale pometnja i zbrka, te da je opstao zahvaljujući dobroj sreći i vojničkoj vrlini, čime je izbegao sudbinu male i slabe republike (*Rasprave*, I, 4, 161). Machiavelli, doduše, priznaje da su sreća i vojska bili uzrokom rimskog gospodstva (*imperio romano*), ali dobra vojska вреди samo tamo gde postoji dobar poredak, ili dobre institucije (*buono ordine*), što bi značilo da, u slučaju kada se te dve okolnosti poklope – dobra vojska i dobar poredak – sreća, ma koliko bila važna, nije uvek nužna. To je ono što njegovi oponentni ne vide, niti vode računa o tome da u svakoj republici vlada napetost između naroda i velikaša. No, čak i kada vide različita raspoloženja slojeva i njihovu suprotstavljenost, oni su više fascinirani bukom koju stvara sukob, vikom koju proizvode bune i pometnja, negoli povoljnim učincima te suprotstavljenosti. Drugim rečima, oni nisu u stanju da uoče opštost u posebnim događajima.

Machiavelli se, dakle, iz posebnosti meteža, iz krkljanca bune, ili dima nereda, uzdiže do opštosti učinaka sukoba, do opštosti koju metež stvara i koja *kao opštost* izmiče oku fasciniranom neposrednim događajima. Ta se opštost ispoljava u zakonu. Zakoni upravo nastaju kao *dobar učinak* nereda, kao njegova posledica. Oni se donose u korist slobode i jačaju grad. Na taj način Machiavelli zatvara jedan od krugova, jer nužnost mora da bude utisnuta, upisana u zakon. Nesloga rađa nužnost da se iz nje izađe. U izlasku iz nesloge najvažniji element je vrlina. Vrli primeri posledica su dobrog vaspitanja, a dobro se vaspitanje stiče zahvaljujući zakonima koji su učinak nereda. Machiavelli ocrtava gotovo klasičan republikanski krug koji će u središte izgradnje vrline da postavi vaspitanje (*Rasprave* I, 4, 161).¹⁵ Upravo zbog toga je Rim, smatra Machiavelli, u periodu između

15 *Né si può chiamare in alcun modo, con ragione, una repubblica incordinata, dove siano tanti esempi di virtù; perché il buoni esempi nascono dalla buona educazione; la buona educazione, dalla buone leggi; e le buone leggi, da quelli tumulti che molti inconsideramenti dannano.* U analizi srećnog, odnosno nesrećnog početka države, naročito u analizi mogućnosti da se rdav početak nadvlada i da se krene *pravim putem* (*diritto camino*), Thierry Ménissier primećuje da vrlina više nije nužan uslov stabilnosti, da ona nije stvar kolektivne

vladavine Tarkvinijevih i braće Grah, dakle više od 300 godina, bio prostor stabilnosti i niskog intenziteta nasilja, ali zato visokog stepena prosperiteta i moći. U ovom krugu, međutim, neredi i nesloga novi su momenat u odnosu na republikansku tradiciju. Oni jesu na početku, ali ipak ne na takav način da bi poslužili kao tehnički početak, kao vremenska tačka iz koje se polazi u istraživanju, niti kao fikcija prirodnog stanja kojoj su bili skloni autori posle Machiavellia, dakle kao provobitni haos iz kojeg nastaje svekoliki kosmos, već Machiavelli ovde stvara *haosmos*¹⁶. Između nereda i reda, između bezakonja i zakona postoji svojevrsni kontinuitet. Iz meteža (*tumulti*) ne bi mogao da nastane dobar zakon ako već ne postoji vrlina koja bi ga, posle smirivanja strasti, oblikovala. „Nered omogućuje poredak u meri u kojoj je poredak takođe uvek već prethodio tom neredu, ali ne na takav način da bi ga sprečio pošto jedino nered omogućuje da se misli nužnost poretka“ (Berns 2000, 117). Rečima samoga Machiavellia: „Da je uklonio razloge pobunama, Rim bi uklonio i razloge svojem jačanju“ (*Rasprave*, I, VI, 165). Utoliko ti razlozi moraju da budu na delu uvek, stalno, ali u izmenjenom obliku, u ovom slučaju moraju biti inkorporirani u same zakone. Dobar zakon je, dakle, zakon koji ne uklanja razlog svoga nastanka, već ga preuzima u sebe.¹⁷ Razlog nije naprosto prevazilaženje sukoba, već održavanje sukoba u izmenjenom obliku.

Ono što ovo mesto izdvaja iz svake dotadašnje teorije republike, a uglavnom i iz većine potonjih, jeste što se, na ovaj način, republika razume kao poredak otvoren za događaj, ili istoriju.¹⁸ To, pak, znači da nema čvrste i nepromenljive strukture koja bi bila otporna na događaje (na upad istorije): neprestana opasnost, neprestana pretnja, deo je igre u koju nova republika ulazi, a spremnost na otpor svakom iskušenju ne oslanja se na „uživanje unutar sopstvenih malih granica“ (*Rasprave*, II, 2, 264, prevod izmenjen; o nužnosti širenja republike *Rasprave*, I, 6, 165). Jer, unutar tih granica uvek ključa: „U republikama uvek ima više života, više mržnje,

energije, već pojedinca, te da sada *ordini*, institucije, preuzimaju ulogu vrline i u stanju su da zajaze *tumulti*, meteže. Upor. Ménessier 2010, 123, 125–126.

16 *Haosmos* je paradoksalni pojmovni izum Gillesa Deleuzea. „Svaka tipologija je dramatična, svaki je dinamizam katastrofa. Nužno ima nečeg okrutnog u tom radanju sveta koji je haosmos, u tim svetovima kretnji bez subjekta, uloga bez glumaca“, Delez 2009, 354 (takođe 103, 323). „Kretnje bez subjekta“ upravo je ono što nam opisuje, što analizira, što uprizoruje Machiavelli: nastanak moderne političke subjektivnosti. (Na ovom je mestu gotovo nemoguće odoleti snažnoj teorijskoj paraleli koja se pojavljuje između Machiavellia i Deleuzea, pisca genijalne *Mandragole* i filozofa koji je najdublje bio inspirisan delom i životom Antonina Artauda. Za uprizorenje ideje o *haosmosu* Deleuzeu je, na navedenom mestu, poslužio upravo Artaud.)

17 O neodređenosti koja zakonu prethodi i koju zakon, da bi bio dobar, mora moći da preuzme na sebe, videti Berns 2013.

18 O Machiavellievom iskoraku iz dotadašnje republikanske tradicije upor. i Viroli 1998, naročito poglavlje 4, 114–147.

više žudnje za osvetom; one ne zaboravljaju, niti mogu zaboraviti uspomenu na staru slobodu, tako da je najsigurniji put uništiti ih, ili nastaniti se u njima“ (*Vladalac*, V, 32)¹⁹. Drugim rečima, sloboda nikada nije ni data ni poklonjena, već je vrhunski ulog političkog života za koji se neprestano valja boriti. Ovaj odlomak, naravno, skreće pažnju na to koliko je slobodarska tradicija, s jedne strane, ukorenjena u republikama i koliko je, s druge, opasna za one koji nastoje da tu republiku osvoje. Ali isto tako ovaj odlomak upućuje na borbu interesa koja je svojstvena republikama. Machiavelli na političku scenu izvodi upravo strasti, raspoloženja, interese i to na način koji je, do njega, bio potpuno nemisliv. Jer, strasti u politici smatrale su se kobnim po svaki poredak, te ih je, utoliko, valjalo potisnuti, ugušiti, preusmeriti, prevladati. Machiavelli, pak, pokušava da ih inkorporira u zajednicu.²⁰ On, naravno, jasno vidi koliko su strasti opasne, ali i koliko su neizbežne. Zadatak politike je, utoliko, ne da ovlada strastima, već da ih oslobodi, ali na takav način da ne sruše poredak u kojem žive i deluju. Zbog toga je, najzad, nemoguće izbeći metež, razjedinjenost i sukobe. Ali upravo zbog toga jedino je republika u stanju da sve to podnese. I ne samo da podnese, već da, ako pametno postupi, iz meteža izađe snažnija nego što je bila.

Otvorenost republike za događaj ili istoriju znači da je opasnost od meteža upisana u njeno poreklo: nesloga se ne prevazilazi u republici, već se u njoj održava. Machiavelli se suprotstavlja i klasičnom političkom mišljenju koje je u slozi videlo ideal političkog umeća i političke teorije, ali se, istovremeno, pokazuje savremenijim i od one struje što vodi od Bodina, preko Hobbesa i Locka do Rousseaua, koji društveno nasilje vide samo kao etapu ka uspostavljanju (vladavine) zakona.²¹ Upravo despotska vlast insistira na jedinstvu. Da li je reč o jedinstvu naroda, političke elite, države, manje je važno. Despotska vlast ne samo da insistira na jedinstvu, već

19 *Ma nelle repubbliche è maggiore vita, maggiore odio, più desiderio di vendetta; né li lascia, né può lasciare riposare la memoria della antiqua libertà: tale che la più sicura via è spegnerle o abitarvi.*

20 Prema mišljenju Thierryja Ménissiera ova perspektiva razlikuje Makijavelija ne samo od republikanske tradicije, već od „svih zapadnih političkih mislilaca, izuzev, možda, sofista i realističkih autora koje su oni, eventualno, nadahnuli, poput Tukidida ili, dosta kasnije, Nietzschea“ (Ménissier 2006, 173–174). Upor. takođe Manent 2007, 34 i dalje.

21 Ménissier veruje da ovakvo razumevanje nesloge omogućuje Machiavelliju novu definiciju republike, odnosno zamenu grčkog modela koji teži pacifikovanom gradu sačinjenom od jedinki koje deluju racionalno, latinskim modelom koji „organizuje nered koji se ne mogu izbeći, s ciljem da se očuva, odnosno utvrdi zdravije države“ (Ménissier 2006, 175–176). Ménissier, naravno, govori o različitim modelima, ne o istorijskim realnostima. Dragocena knjiga Nicole Loraux o Atini kao podeljenom gradu (Loraux 2005) pokazuje da je i u Grka postojala snažno izražena svest o klasnim razlikama. Razlika između Machiavellievog modela i antičkih modela – računajući, dakle, i latinski – pre je u razumevanju odnosa mogućnost, ostvarenje mogućnosti i ispunjenja. O tome Milenković 2013.

poriče postojanje razjedinjenosti. Utoliko problem republike, njenih zakonodavaca ili vođa, nije da se okonča društvena razjedinjenost, pa čak ne ni da se izbegnu neredi, već da se za građanski sukob pronađe izraz koji neće u opasnost da dovede sam poredak. Istinska alternativa, dakle, nije između sukoba i odsustva sukoba, već između dobrih i rđavih sukoba.

O RAZLICIMA IZMEĐU DOBRIH I RĐAVIH SUKOBA

Ako je Machiavelli ranije tvrdio da je neprijateljstvo između naroda i senata očuvalo slobodu Rima, te da su iz tog sukoba nastali zakoni u prilog slobodi, kako to pomiriti sa epizodom o agrarnom zakonu koji je doveo do takvih sukoba da je, na kraju, izgubljena sloboda? Machiavellijev odgovor je poslovično brutalan: nisu svaka nesloga i svaki spor dobri. Spor oko agrarnog zakona doveo je do uništenja rimske republike jer se između naroda i senata raspalila tolika mržnja da je došlo do oružanog sukoba i pala je krv mimo svake mere i građanskog običaja. Taj rasap, potom, dovodi na vlast Cezara koji postaje prvi rimski tiranin. Posle toga, domeće Machiavelli, Rim nikada više nije bio slobodan (*Rasprave*, I, 37, 203–204.). Ipak, tome uprkos, on odlučno ostaje pri ranijoj tvrdnji da je sukob stvorio rimsku republiku: *dico come (...) io non mi rimuovo da tale opinione*, „kažem da ne menjam mišljenje“ (*Rasprave*, I, 37, 204). A ne menja ga jer neredi do kojih je doveo agrarni zakon braće Grah nisu bili dobri. Grahovi su, naime, pokušali da napetost između naroda i plemstva, staru tri stotine godina, smire zakonom sa retroaktivnim dejstvom, što je dovelo do katastrofe. Oni, naprosto, nisu umeli da upravljaju sukobima jer nisu shvatili prirodu institucije, prirodu zakona. Zakon, naime, nije tu da bi naprosto smirio nezadovoljstvo, niti da bi ga prevazišao. Zakon nije tu da bi, pojednostavljeno rečeno, udovoljio interesima vladajuće klase, već da bi se suočio sa istorijom. No, to suočavanje mora da se dogodi u sadašnjosti, dok je uzrok sukoba svež, u trenutku kada zakon stupa na snagu. Ako se već nije na vreme reagovalo na zahteve naroda i nepotrebno se odugovlačilo, potpuno je bilo nepromišljeno problem rešavati unazad. U ovom se motivu savršeno dobro vidi veza koju Machiavelli uspostavlja (i održava) između događaja i zakona: zakon ne može da deluje retroaktivno jer događaj ne čeka. Upravo zato nije svaka nesloga dobra: „[O]tkloniti nered što se nagomilao u republici retroaktivnim zakonom nepromišljena je odluka i (...) jedino ubrzava nevolje do koje nered dovodi“ (*Rasprave*, I, 37, 204). Kako, međutim, razlikovati dobre sukobe od onih loših, a da tu razliku ne uočimo odveć kasno, kada se poredak, pod pritiskom rđavih sukoba, već urušava? Iz epizode sa agrarnim zakonom da se razabрати da je tvrdoglavost plemstva, njegova gramzivost, nepopustljivost kada je reč o imovini, bila glavnim uzrokom rđavih sukoba. Drugim rečima, jedna od strana u sukobu istakla je ambiciju koja se nije dala zajaziti zakonom.

Razlika između dobrih sukoba i rđavih sukoba, dakle, svela bi se na sledeću, najopštiju formulaciju: dobri sukobi dovode do napretka republike, rđavi je razaraju. Rimski, ili atinski, sukobi bili su dobri. Oni koji su se dogodili u Firenci, pak, nisu. „Teška i prirodna neprijateljstva što postoje između pučana i plemića, izazvana željom jednih da zapovijedaju, a drugih da ne slušaju, uzroci su svih zala što se rađaju u gradovima; jer se različitošću tih raspoloženja (*diversità di umori*) hrane sve druge stvari koje uzneмирuju republiku“ (*Povijesti*, III, 1, 114). Posledice sukoba su, u različitim kontekstima, različite. U Rimu su se neprijateljstva naroda i plemstva završavala raspravama, u Firenci borbama. U Rimu su se okončavala zakonom, u Firenci progonstvom i smrću mnogih građana. Ta su neprijateljstva Rimu stalno povećavala vojničku snagu, dok su je Firenci zatirala. U Rimu su, najzad, građansku jednakost sukobi ruinirali do prevelike nejednakosti, dok se firentinska nejednakost svela na „divnu jednakost“ (*mirabile uguaglianza*) (*Povijesti*, III, 1, 114; upor Bock 1990, 191 i dalje).²² Objašnjavajući, dakle, kako naizgled isti uzroci (građanska nesloga i unutrašnje neprijateljstvo) dovode do različitih posledica, Machiavelli uvodi nove elemente u razumevanje uzroka: u igri su različiti ciljevi što su ih narodi (*popoli*) – rimski i firentinski – imali ulazeći u sukobe s plemstvom. Rimski je plebs, naime, želeo da vlada zajedno s velikašima, dok se firentinski borio da sam bude na vlasti. S obzirom na to da je želja rimskog naroda, domeće Machiavelli, bila razumnija (*più ragionevole*), to su i napadi na plemstvo u Rimu bili podnošljiviji, te se niko nije hvatao oružja i krvoproliće je, kako pokazuju pregovori na Aventinu, izbegnuto, a ishod sukoba je bio zakon (*Povijesti*, III, 1, 114). Doduše, ishod sukoba je i u Firenci bio zakon, ali taj zakon nije bio donesen zarad opšteg dobra, već da bi zaštitio interese pobjedničke strane. Ako, sada, pokušamo da razložimo Machiavellievu argumentaciju, vidimo da, uprkos tome što poredi sukobe kao takve, u Rimu i Firenci, ti sukobi nisu, naprosto, iste prirode iako im je uzrok isti: želja naroda da ne bude tlačen i da bude slobodan. Ono zajedničko jeste želja, ali želja kao takva nije dovoljna da bi se shvatilo zašto je nesloga dobra. Drugim rečima, sukobi sami po sebi nisu dobri, niti oni uvek dovode do dobrog rešenja. Potrebno je ustanoviti šta je to što dobre sukobe čini dobrima.

Narod, dakle, želi da se njime ne vlada (*desiderio di non essere dominati*), otkud (*per conseguente*) i, u poređenju s plemstvom, veća volja za slobodom (*maggiore volontà di vivere liberi*). Želja naroda je negativna veličina: ne biti tlačen, dok je volja za slobodom, pak, neodređena. Pozitivno određenje

22 Jednako je slavna analiza sukoba iz *Povijesti* II, 7, 231: „Istina je da jedni rascjepi škode republikama, a drugi im koriste: škode oni koji su popraćeni strankama i pristašama; koriste oni koji se održavaju bez stranaka i bez pristaša. Kada se, dakle, utemeljitelj jedne republike ne može postarati da u njoj ne bude neprijateljstva, mora se bar pobrinuti da u njoj ne bude stranaka (*sette*)“. Ovde, međutim, po strani moramo ostaviti razlikovanje klasa i stranaka.

slobode ne dobijamo, sama sloboda se ne ispunjava sadržinom. Ipak, želja i volja naroda za slobodom jemstvo su protiv uzurpiranja slobode (*usurpare*), čemu su, s obzirom na to da njihova volja za slobodom nije tako jaka, skloni plemići (*Rasprave*, I, 5, 161). Plemstvo ima izraženu volju za vladanjem, te se više brine o očuvanju imovine i privilegija nego o samoj slobodi. Želja naroda je, utoliko, temelj i jemstvo slobode (upor. Lefort 1972, 476). Doduše, Machiavelli se nikada ne opušta sasvim, on stavlja i osigurač na osigurač jer nema bezgranično poverenje u narod: koliko god narod želi slobodu, on je ne može osvojiti, a to je, uopšte uzev, dobro, jer ako već ne može da je osvoji, narod će se suprotstaviti bilo kome ko bi imao istu takvu ideju (*Rasprave*, I, 5, 161). Potom spliče još jedan čvor: pohvala narodnoj želji za slobodom praćena je nepoverenjem u mogućnost da narod vlada. Sposobnost, ili vrlinu vladanja, poseduje plemstvo, odnosno „moćni“ (*potenti*). Kada narod bez vrline vladanja preuzme vlast, katastrofa je neminovna (upor. *Povijesti*, II, 11, 84). Machiavellieva analiza pobune tkača (*ciompi*), recimo, pokazuje ne samo da narod kao takav nije dovoljno jemstvo slobode i poretka (premda, dodali bismo, jeste nužno), već da je on nehomogen, da i u njemu kolaju različiti i suprotstavljeni „sokovi“ (*umori*), otkud i potreba za jednom nijansom: razlikovanje narodne i pučke strane unutar samoga naroda (*chiamereno l'una di queste parte popolare e l'atra plebea*) (*Povijesti*, III, 18, 132). Tri godine prevlasti narodne stranke u Firenci, tvrdi Machiavelli, nije donelo ništa dobro i bio je potreban vrli vladar da bi republiku doveo u red. Čak ni kada narod pobedi onako kako je pobedio u Rimu, kada podeli vlast sa plemstvom, kada se ustanove posrednici između naroda i plemstva (tribuni), kada se izbori za to da bude tlačen i osvoji udeo u vlasti, kada, dakle, narod dobije priliku da usvoji nešto od vrlina plemstva, čak ni tada poredak nije stabilizovan, jer narod može da želi previše, može da želi ono što nije u stanju da iznese. Osvojiti slobodu nije dovoljno. To je tek prvi korak. Istinsku slobodu moguće je uživati tek kada se uspostavi poredak, a Machiavelli sumnja da je narod u stanju da takav poredak obezbedi, sačuva. Otud dilema šta je štetnije: oni što žele da osvoje ono što nemaju (ali, čak i ako to osvoje, ne znaju šta da rade s tim), ili oni što žele da zadrže samo za sebe ono što već imaju (čime slobodu uzurpiraju) (*Rasprave*, I, 5, 161)²³:

Ni na koji se način također jedna republika ne smije nazvati nesređenom, kad ima toliko primjera vrline, jer dobri su primjeri posljedak dobra odgoja, dobar odgoj dobrih zakona, a dobri zakona nereda koje mnogi nesmotreno osuđuju;

23 Upravo na ovom mestu moćno Lefortovo tumačenje povećava pritisak na čitaoca do granice pucanja. Lefort, naime, piše da Machiavelli sugeriše čitaocu da se odredi, da napusti mesto neutralnog posmatrača i da se odluči za jednu stranu u sukobu, da zauzme izvan-teorijsku poziciju, da se, što je u teoriji najstrože zabranjeno, angažuje, da interveniše u materiju koju posmatra, jer, u suprotnom, teorijska pozicija ne vredi ništa. Lefort je nedvosmislen: Machiavelli primorava čitaoca da se odluči za narod: „Machiavelli ovde navodi svog čitaoca da napusti poziciju svedoka kako bi se pridružio strani naroda“ (Lefort 1972, 476).

jer tko dobro bude istraživao njihov cilj, uvidjet će da oni nisu uzrokovali nikakav progon ili nasilje nauštrb općeg dobra (*commune bene*), nego zakone i uredbe za dobrobit javne slobode. A rekne li tko: svaku je mjeru prelazilo i gotovo je okrutno bilo istodobno vikanje puka protiv Senata i Senata protiv puka (*il popolo insieme gridare contra al Senato, il Senato contro al Popolo*), bučno trčanje ulicama, zatvaranje radnji, odlazak cijelog puka iz Rima, a sve to izaziva strah čak i u onome tko samo čita o tome, odgovaram (*dico, kažem, ja kažem*) da svaki grad mora naći način da puk izivi (*sfogare*) svoje težnje, a osobito gradovi koji se u važnim prigodama žele poslužiti narodom (*valere del popolo*). Među njima grad je Rim postupao ovako: kad je puk želeo izboriti koji zakon, postizao je da se donese jedan od prije pomenutih zakona, ili se nije javljao u vojsku radi odlaska u rat, tako da mu je trebalo na neki način udovoljiti. A želje su slobodnog pučanstva rijetko kada opasne za slobodu, jer im je povod ili potlačenost ili bojazan da ne bude potlačen (*Rasprave*, I, 4, 161).

Narod se, dakle, ima izboriti za zakon. Zakon je učinak neravnoteže želja, ali s obzirom na to da se rađa iz želje da se ne bude tlačen on je, kako smo videli, čista negativnost (upor. Lefort 1972, 477). Drugim rečima, nered se ne može prevazići, eliminisati neakvim poretkom, već postaje, kroz zakon, deo poretka, stvarajući, na taj način, jedno napeto političko zdanje, jednu živu protivrečnost, političku tvorevinu koja živi samo kao protivrečna. Uprkos pobjedi u sukobu s plemstvom, zakon za koji se narod izborio u Rimu nije potpuno u njegovu korist. Narod je deo političke zajednice lišen poseda i bogatstva, ali sa jakom željom da u vladanju učestvuje, te je, utoliko, suprotstavljen težnjama koje bi da ga liše i učestvovanja u vlasti. Otud je istinsko političko umeće dovesti različite, uglavnom i suprotstavljene aspiracije, društvene napetosti, u takvo stanje da one protivrečnosti u koje su zahvaćene ne izvedu iz delotvorne ravnoteže. Dobar je onaj sukob koji uspeva da pronađe politički izraz tih protivrečnosti i da očuva slobodu. Nosilac i jemstvo slobode je, utoliko narod, kao nosilac negativno određene slobode. Volja naroda za slobodom iscrpljuje se u težnji da ne bude tlačen. Narod je deo zajednice, njegovi sokovi (*humori*) prožimaju se s drugim sokovima, ali sami, bez otpora, bez odnosa sa drugim sokovima, ne mogu da postoje. Što, *vice versa*, važi i za plemstvo.²⁴ Želja naroda za slobodom pokazuje se, u svojoj negativnosti, kao svojevrсни temelj bez temelja, ali delotvoran utoliko što je podela vlasti, dakle republikansko uređenje, moguće pod tim uslovom. Tiranije ne pretpostavljaju neslogu, nered, različitost.²⁵ Machiavelli, dakle, ne samo

24 Izvršne redove o razlozima zbog kojih vlast u republici ne može da se osloni samo na jednu stranu, na jedan deo, ispisuje Berns 2000, 118–129.

25 U analizi suprotstavljenosti građanskog, slobodnog života (*vivere civile*) i autoritarnih oblika, kojima su bili skloni Medici, Machiavelli upotrebljava zanimljivu sintagmu, *unica autorità nella città*, što Mate Maras prevodi kao „sva uprava nad gradom“ (*Povijesti*, VIII, 1, 259). Rečenica glasi: *Medici (...) prendesse unica autorità nella città e si spicasse col*

da napada pretpostavljeni i željeno jedinstvo svake teorije republike, čak i svako mišljenje politike koje polazi od pretpostavke jedinstva političkog tela, već uvodi paradokse koji duboko uznemiravaju i hrane moderno mišljenje.

* * *

Paradoks označava dejstvo dva suprotstavljena logička elementa koja se uzajamno potiru, dve suprotstavljene sile koje, tome uprkos, deluju u isto vreme. Afirmacija dva smisla odjednom.²⁶ Republika se, u Machiavellievom pojmovnom tkanju, pokazuje kao paradoksalna tvorevina gotovo u svakom svom segmentu. Paradoksi prožimaju sve njene noseće elemente. Ona u sebi sadrži, istovremeno, poredak i slobodu, republikanska ustanova čuva nered koji joj je prethodio, u miru se čuju mehanizmi rata, meteži su prisutni u redu, kaos iz kojeg republika nastaje i kosmos koji ona predstavlja spleteni su jedno s drugim. Upravo ta paradoksalnost, međutim, dopušta republici da osigura veći stepen slobode od bilo kog drugog uređenja. I sam temelj republike, shvaćen kao želja naroda da ne bude tlačen, njegova volja za slobodom, nestabilan je, manjkav, temelj bez temelja, ali se njegova manjkavost pokazuje konstitutivnom za stabilnost poretka. Umesto koherentnosti u kojoj svi elementi odgovaraju jedan drugome na takav način da tvore skladnu celinu bez protivrečnosti, sukoba, ili trzavica, prostor zatvoren za istoriju i događaj, što odgovara opisu tiranije, Machiavellieva je republika mesto igre heterogenosti i razlika, pokretna struktura u neprekidnom previranju, zdanje koje se ne zatvara pred opasnošću što prebiva u njoj samoj, već sklerotičnoj strukturi idealnog jedinstva pretpostavlja gipku strukturu raznovrsnosti. Kao takva ona je provorazredna politička tvorevina. U ovom slučaju političko označava neprestani i nedovršivi pokret organizovanja zajednice u kojoj je sukob konstitutivni element poretka. Politika, dakle, nije umeće koje, poput žonglera, barata idealnim značenjima nastojeći da im prilagodi stvarnost, niti puka veština usklađivanja različitih interesa, već delatnost koja definiše značenja i bdi nad nesaglasnošću. Ne uspostavljanje identiteta, već igra slobodnih razlika. Ne delatnost koja barata prethodno datim vrednostima, već delatnost koja samim vrednostima, u neprestanom komešanju odnosa moći, daje vrednost.

vivere civile de le altre. Prevodilački, dakle i sadržinski problem, jeste kako razumeti *spiccare*. Maras ga razume u smislu približavanja Medicia građanskom, slobodnom životu. Verujemo, međutim, da bi to mesto ipak trebalo prevesti drugačije: Medici su osvojili „jedinstvenu vlast u gradu“ čime su istakli suprotstavljenost autoritarnog i republikanskog oblika vlasti, odnosno suprotstavljenost građanskog života kao raznovrsnosti i tiranije, ili makar autoritarne vlasti kao jednoobraznosti.

26 Upor. Vidal-Rosset 2004. Takođe Deleuze 1969, 9, 92–100.

MACHIAVELLIEVA DELA:

- Machiavelli Niccolò. 1971. *Tute le opere*. Mario Martelli (ur.), Sansoni editore: Firenze.
- Machiavelli Niccolò. 1985. *Rasprave o prvoj dekadi Tita Livija, Izabrano djelo I*. Zagreb, prevod Frano Čale.
- Machiavelli Niccolò. 1985. *Firentinske povesti, Izabrano djelo II*. Zagreb, prevod Mate Maras.
- Machiavelli Nikolo. 2002. *Vladalac*. Dereta: Beograd, prevod Miodrag T. Ristić (redakcija prevoda Momčilo D. Savić).

CITIRANA LITERATURA:

- Benner, Erica. 2013. *Machivelli's Prince*. Oxford University Press.
- Berns, Thomas. 2000. *Violence de la loi à la renaissance. L'originare du politique chez Machiavel et Montaigne*. Paris: Kimé.
- Berns, Tomas. 2013. „Makijavelijev antimakijavelizam, ili: neodređenost koju zakon preuzima na sebe“. *πολιτικόν* 4: 40–54, prevod Ivan Milenković.
- Bock, Gisela. 1990. „Civile discord in Machiavelli's *Istorie Fiorentine*“. In ed. Gisela Bock, Quentin Skinner, Maurizio Viroli, *Machiavelli and Republicanism*. University Press: Cambridge, str. 181–202.
- Chabod, Federico. 1997. *Scritti sul Rinascimento*. Einaudi: Torino.
- Ciceron. 2002. *Država*. Plato: Beograd, prevod Bojana Šijački Manević.
- Čavoški, Kosta. 2008. *Machiavelli*. Orpheus: Novi Sad.
- Gaille-Nikodimov, Marie. 2004. *Conflit civil et liberté: La politique machiavélique entre histoire et médecine*. Honoré Champion: Paris.
- Guicciardini, Francesco. 1529. *Considerazioni intorno ai Discorsi del Machiavelli sopra la prima deca di Tito Livio*, http://www.liberliber.it/mediateca/libri/g/guicciardini/considerazioni_intorno_ai_discorsi_etc/pdf/consid_p.pdf
- Deleuze, Gilles. 1969. *Logique du sens*. Minuit: Paris.
- Delez, Žil. 2009. *Razlika i ponavljanje*. Fedon: Beograd, prevod Ivan Milenković.
- Kasirer, Ernst. 1972. *Mit o državi*. Nolit: Beograd, prevod Olga Šafarik.
- Lefort, Claude. 1972. *Le travail de l'oeuvre Machiavel*. Gallimard: Paris.
- Loraux, Nicole. 2005. *La cité divisé. L'oubli dans la mémoire d'Athens*. Payot: Paris.
- Lucchese, Filippo Del. 2001. „'Disputare' e 'combattere'. Modi del conflitto nel pensiero politico del Niccolò Machiavelli“, *Filosofia politica* 1: 71–95.
- Manent, Pierre. 2007. *Naissance de la politique moderne*. Gallimard: Paris.
- Milenković, Ivan. 2013. „Machiavelli i veritè effettuale“. *πολιτικόν* 4: 55–72.

- Ménissier, Thierry. 2006. „République, ordre collectif et liberté civile“. In ed. Marie Gaille-Nikodimov et Thierry Ménissier. *Lectures de Machiavel*. Ellipses-Marketing: Paris, str. 151–191.
- Ménissier, Thierry. 2010. *Machiavel et la politique de centaure*. Herman: Paris.
- Molnar, Aleksandar. 2014. *Regeneracija, romantika, republika*. Visio Mundi: Novi Sad.
- Polibije. 1988. *Istorije*. Matica srpska: Novi Sad, prevod Marijana Ricl.
- Vidal-Rosset, Joseph. 2004. *Qu'est-ce qu'un paradoxe*. Vrin: Paris.
- Viroli, Maurizio. 1998. *Machiavelli*. Oxford University Press.

SUMMARY

CIVIL DISACCORDANCE AS „THE PRIMARY CAUSE“ OF FREE LIFE: MACHIAVELLI AND THE PARADOXES OF REPUBLIC

As opposed to the republican tradition that insisted on accordance as the condition under which a well organized community exists, Machiavelli brings in disaccordance as „the primary cause“ for a republic. That way he not only „attacks“ mechanical representations of the relation between the cause and the effect, order and disorder (order is the overcoming of disorder), event and interpretation of the event (interpretation of the event is outside of the event itself), history and order (order is the outcoming of history), arbitrariness and necessity (the order breaks up with the arbitrariness), but he understands the order itself as the institutionalisation of the conflict. Conflict and disagreement are not simply pacified and overcome by the law, but it perpetuates the conflict, it provides the conflict with an institutional frame for an undisturbed manifestation, however, in a way that preserves order from being interrupted by the conflicted points of view and interests. Hence Machiavelli twines two opposed elements, freedom and order, showing that republic is necessarily a paradoxical order where opposed elements act at the same time.

KEY WORDS: Machiavelli, disagreement, conflict, law, order, institution, republic, free life